

С. В. Помирча (Слов'янськ),
М. О. Яценко (Харків)

УДК 81'42-811.161.1

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ГУМОРУ
ЯК НАЦІОНАЛЬНОЇ РИСИ УКРАЇНЦІВ
(за романом О. Ільченка
„Козацькому роду нема переводу...”)**

В українському мовознавстві й культурології дедалі більше уваги приділяють характеристиці психічних основ українців, що виявляються не лише в стереотипах поведінки, але й у мові, художній творчості.

С. Кримський вважає, що „спіралі історії накручуються на стрижньові, центральні цінності, які, збагачуючись, не гинуть, а постійно відроджуються в нових формах, перетворюючи сучасність у всечасність метаісторії” [Кримський 1998: 77]. На думку науковця, „чим ґрунтовнішим є культурне звернення, тим глибше воно проростає в історичний ґрунт цивілізації” [Там само: 78]. Такими стрижнями він називає архетипи, а ми уточнимо – етнопсихічні архетипи. На нашу думку, визначення й опис етнопсихічних архетипів неможливі без урахування особливостей національного характеру як важливого компонента етнічної свідомості.

Як відомо, етнічний характер складають психічні риси, властиві етносу на певному етапі розвитку, які на кожному з таких етапів можуть „згасати” чи навпаки проявлятися більш інтенсивно. Важливо простежити, які саме риси дослідники вважали притаманними українському етносу взагалі.

Перші спроби проаналізувати психічний склад українців як етносу було зроблено ще в ХІХ ст. у працях видатних представників української думки М. Костомарова, В. Липинського, І. Огієнка, Д. Чижевського, продовжили ці дослідження сучасні науковці О. Баронін, І. Грабовська, М. Гримич, В. Жайворонок, Ю. Липа, Г. Лозко, Б. Цимбалістий та ін.

На підставі дослідження народної творчості, історії народу, характеристики його найвидатніших постатей названі автори розглядають такі типові риси етнічного характеру українців: волелюбність, прагнення до свободи, патріотизм, емоційність, чутливість, чуттєвість, сентименталізм, ліризм, гумор, артистичність, культ матері-жінки, релігійність, толерантність до інших народів, терпимість, індивідуалізм, працелюбність, гостинність, інтровертність, що виявляється в певній спрямованості на власний внутрішній світ, самозаглибленість, колективізм.

Роман „Козацькому роду нема переводу...”, написаний українцем про українців, звичайно, повною мірою відображає характерні риси національного характеру: емоційність, сентиментальність, чуттєвість, мужність, гордість, почуття гумору, релігійність, прагнення волі.

З огляду на окреслені наукові розвідки, теоретичні засади можемо реконструювати етнопсихічні архетипи українців, що вербалізуються в рисах етнічного характеру та художніх образах персонажів, зображених у романі О. Ільченка „Козацькому роду нема переводу...”.

Так, архетип Дух реалізується в етнопсихічному архетипі *серце*, який виявляється в притаманному етнічному характерові українців кордоцентризмі – емоційності, що виявляється в чуттєвості (любов, ненависить), гуморі, ліризмі, артистизмі, сентименталізмі.

Серед особливостей української вдачі науковці (М. Костомаров, Л. Мацько, В. Русанівський, Б. Цимбалістий, Ю. Липа та ін.) відзначають гумористичне ставлення до навколишнього світу, дотепність, що виявляється передовсім на мовленнєвому рівні.

Гумор, як відомо, – це доброзичливо-глузливе ставлення до чого-небудь, спрямоване на викриття вад, уміння подати, зобразити щось у комічному вигляді, а також художній прийом у творах літератури або мистецтва, заснований на зображенні чого-небудь у комічному вигляді [СУМ 1980: 194]. Словник-довідник „Знаки української етнокультури” визначає гумор як „ознаку здорового духу, який виявляється і в тому, що людина (і цілий народ) може „сміятися крізь сльози”, намагаючись звільнитися від душевної туги” [Жайворонок 2006: 161]. У романі О. Ільченка представлені обидва аспекти: автор і сам використав у творі прийоми комічного, зображуючи події та образи, і в уста персонажів уклав дотепні жарти, веселі глузування.

На думку Г. Лозко, гумор – це своєрідний, один із найглибших виявів „артистизму” української вдачі [Лозко 2005: 210 – 211]. Саме тому мовні одиниці та художньо-зображальні засоби, що передають викриття вад через доброзичливе, а часто й дошкульне чи в’їдливе глузування, але завжди – емоційне, вважаємо реалізацією етнопсихічного архетипу *серце*.

О. Ільченко, працюючи над романом „Козацькому роду нема переводу...” відзначив в українському характері незворушність, відвагу та почуття гумору: „Гострі діаманти мудрого й злого гумору сяють у самому характері нашого миролюбивого, вольнолюбивого народу <...> витівка, гостре слово, сміх чи нестерпний регіт не раз убивали ворога, не менше мірою допомагали простій людині виходити переможцем із будь-яких випробувань – у роботі і на полях війни” [Гуцало 1982: 158 – 159].

Є. Гуцало поряд із героями роману вважав повноправним „героєм” твору О. Ільченка „соковитий, добірний народний гумор” [Гуцало 1975: 149] та зазначав: „Добродушні глузи або дошкульні кпини, дотепи й жарти, весела чи зла іронія, сатиричне висміювання панства та різних іноземних недобитків, що зазіхають на чуже, лукавство, анекдотичні ситуації – усе це разом створює неповторну атмосферу цього багатоманітного за своїми емоційно-настрійними ознаками твору. Роман буквально нашпигований веселими приповідками, гумористичними висловами, про які не можна твердити, що вони чи

належать самому народові, чи витворені письменником, глибоко обізнаним із фольклором, а тому, витворені, за своїм духом та влучністю нітрохи не відбігають від народних” [Гуцало 1975: 149].

У романі „Козацькому роду нема переводу...” комічне – переконливий засіб характеристики й самохарактеристики персонажів.

У працях, присвячених творчості О. Ільченка, підкреслено таку особливість його таланту, як схильність до гумору, до комічного. Ю. Безхутрий відзначав, що „гумор, сатира, іронія для О. Ільченка – обов’язкова умова ліплення художнього образу” [Безхутрий 1977: 20].

Емоційність українців, їхнє почуття гумору автор твору передає в тексті філософським розмірковуванням автора (тобто власними): „*Тарас Григорович Шевченко говорив же колись про неприторенну вдачу своїх земляків, бо ж не можуть вони не прогантувати порою й найсуворішу матерію бодай ледве помітним жартом, <...> сміх, що від нього легше дихати в лиху годину, легше боронитись від нападників <...> коли б’ють лихом об землю, коли й саме лихо сміється, завжди і всюди сміх*” [Ільченко 1958: 80]. Через мову автора-оповідача в тексті передано не лише особливості українського гумору, а й моральні цінності українців узагалі: „*І треба відзначити, що протягом вистави мирославці кепкували й сміялися – не з добрих людей, їхньому серцеві близьких та рідних, не з речей для всього народу святих, бо ж простим людям блюзнірство ніколи не було властивим на протязі віків, – а сміялись мирославці з одвічних ворогів: панства, бундучності, дурості, боягузтва, смерті...*” [Там само: 235]; „*Жартуєш навіть перед шибеницею?/ Завжди і скрізь! – і додав: – Добряча українська вдача...*” [Там само: 105]; „*І запал. Щоб до сліз, до сміху, аж до сміху в сльозах, <...> бо ж тільки людині є властивий сміх, і що більше людина сміється, то більше вона стає людиною*” [Там само: 197].

Почуття гумору як вияв емоційності українського народу вербалізовано синонімами *дотеп, жарт, кепкування, регіт, сміх*, які автор поєднує за допомогою прийому градації: „*сміх, що від нього легше дихати в лиху годину, легше боронитись від нападників, жарт і дотеп, і кепкування з ворога, і регіт, коли б’ють лихом об землю, коли й саме лихо сміється, завжди і всюди сміх*” [Там само: 80].

Увесь спектр особливостей і характеристик українського сміху розкривають епітети, що часто виконують функцію однорідних означень: „*завжди і всюди сміх: веселий і гіркий, добродушний чи ідовитий, але сміх, але жарт – навіть у горі...*” [Там само: 80]; „*еж він був, той сміх дівочий – заразом і в’їдливий, і лоскотливий, і лукавий, і солодкий, і колючий, і задеркуватий*” [Там само: 280]; „*від того сміху басогласого глядачам ставало там іще смішніше*” [Там само: 214]; „*Та й сміх був недобрый, лихий, ущипливий*” [Там само: 204].

Для гумору українців характерне влучне використання прислів’їв, глузливих виразів, які в контексті певної ситуації передають також ставлення до співрозмовника. Так, Козак Мамай, якого ведуть на

шибеницю, відказує гетьманові Однокрилу: „Жартую, пане гетьмане: на здоров'я козі, що хвіст короткий! На здоров'я мертвому, що ніс холодний!” [Там само: 105]; панові: „Афедроном ... тобто голим гузном наперед, – коли ти по-грецькому не тямши!” [Там само: 44].

До особливостей українського гумору науковці відносять ставлення з гумором до навколишнього світу, дотепність, що виявляється передовсім на мовленнєвому рівні [Там само: 79]. Цю рису відбито зокрема в прізвищах, використаних автором у романі, які свідчать самі за себе, розкриваючи характерні риси їхніх власників: *Купа-Пампушка, Копистка, Пухатий, Півторацький, Пилип-з-Конопель, Скубенко, Жупане, Сноходо, Хівря, Прудивус, Гармаш, Бевзь, Покиван, Пришийкобиліхвіст, Стецько, Роздобудько, Непийпиво, Самотока* тощо.

Жартівлива вдача українських козаків проявляється й у ставленні їх до бою, що автор передав стійким народним виразом: „Краще вмерти в бою весело, ніж помирати сумно” [Там само: 250].

Синонімічний ряд дієслів до слова *сміятися* – *заіржати, захихотіти, ревонутти, реготати* – та синонімічні словосполучення, фразеологізми, метафори – *шалено зареготав, зайшовся од реготу, хвилі реготу гуляють, знемагати від реготу, хлюпочеться в реготі* – виражають різну міру вияву доброзичливого сміху: „Ярина не витримала, засміялась..., а за нею захихотіли, зареготали, заіржали й дівчата, і так заіржали, що й не приведи божже” [Там само: 280], „Усы, как у осы! – погодилася з білявим велетнем і його, видно, жіночка ... бо здавалося, що зграбна росіяночка хлюпочеться в реготі” [Там само: 195].

Властивості, силу сміху О. Ільченко характеризує:

- народно-фольклорними порівняннями: „бо ж гуртовий сміх схожий був звуком своїм – і на дзвіночки срібні, і на дзенькіт бандури, і на дзюрчання струмочка, і на вірлячий рев, і на скрегіт ножа об макитру, і на гамір сорок” [Там само: 280]; „засміялась, мов бубонці розсипала” [Там само: 280];

- дієслівними синонімами: „той сміх дівочький, і розкочувався там, і бринів, і бризкав, і захлинався від своєї ж молододі сили” [Там само: 280];

- градацією контекстуальних синонімів: „Юрба знов реготала, так реготала ... й бачити ніколи не доводилось на жодній з вистав. / Юрба ревла. / Юрба вже й плакала від сміху” [Там само: 234 – 235];

- використанням антонімів *сміх* і *плач* в одному контексті: *вже плакала від сміху* [Там само: 235]; „сміючись до сліз і до плачу” [Там само: 214].

Силу сміху автор передав низкою гіпербол: „бо ж від того сміху аж квіти в саду полягли на траву, аж дерева захитали тонкими верхівіттями, аж фіранки шовкові на прочинених вікнах ... повтягало всередину... – аж мороз поза шкурою пройшов у пана Роздобудька”

[Там само: 280]; „від радісних криків луна шугнула чи не по всьому місту” [Там само: 167].

Роман „Козацькому роду нема переводу...” проникнутий загальним гумористичним настроєм, через що в ньому значне місце посідає лексика на позначення радості, піднесеного настрою, сміху, що дає підстави розглядати роман як зразок сміхової культури українців.

Отже, емоційність, що вбирає в себе чутливість, ліризм, гумор, є справді однією з основних рис етнічного характеру українців, про що свідчить і мова автора, і мова персонажів його твору, які є представниками різних епох та належать до різних соціальних верств.

Як широким є спектр почуттів і емоцій, що переживають персонажі роману, так і багатоманітні засоби їх вербалізації використовує автор: епітети, порівняння, фразеологізми, ряди контекстуальних синонімів та антонімів, енантіосемію.

Література

Безхутрий 1977 – Безхутрий Ю. Н. Творчество Олександра Ильченко (проблемы индивидуального стиля): автореф. дис. на стиск. учен. степ. канд. филол. Наук: спец. 10.01.03 „Литература народов СССР (украинская)” / Ю. Н. Безхутрий. – Львов, 1977. – 25 с.; **Гуцало 1982** – Гуцало Е. П. Пути творчества / Е. П. Гуцало // Радуга. – 1982. – № 4. – С. 156 – 160; **Гуцало 1975** – Гуцало Е. П. „Химерне” в реальному: про творчість письменника О. Ильченка / Е. П. Гуцало // Дніпро. – 1975. – № 2. – С. 145 – 150; **Жайворонок 2006** – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: слов.-довід. / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с. **Ільченко 1959** – Ильченко О. Козацькому роду нема переводу... (український химерний роман з народних уст). – К.: Рад. письм., 1958. – 588 с.; **Кримський 1998** – Кримський С. Б. Архетипи української культури / С. Б. Кримський // Вісн. України. – 1998. – № 7 – 8. – С. 78 – 80; **Лозко 2005** – Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. С. Лозко. – Х.: Див, 2005. – 471 с. **Помирча 2009** – Помирча С. В. Вербалізація етнопсихічних архетипів у романі Олександра Ильченка „Козацькому роду нема переводу...”: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Помирча Світлана Вікторівна. – Х., 2009. – 205 с. **Радзієвська 1999** – Радзієвська Т. В. Сумління й совість крізь призму української мови / Т. В. Радзієвська // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 31 – 99. **СУМ 1980** – Словник української мови: в 11 т. – Т. 11 / ред. С. І. Головащук. – К.: Наук. думка, 1980. – 699 с.

Помирча С. В., Яценко М. О. Вербалізація гумору як національної риси українців (за романом О. Ильченка „Козацькому роду нема переводу...”)

У статті на матеріалі роману О. Ильченка „Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа молодиця” розглянуто прояв у житті українців гумору як провідної риси етнічного характеру. В історико-

культурному аспекті наведено основні етнокультурні риси українців, такі, як волелюбність, прагнення до свободи, патріотизм, емоційність, чутливість, чуттєвість, сентименталізм, ліризм, гумор, артистичність, культ матері-жінки, релігійність, толерантність до інших народів, терпимість, індивідуалізм, працелюбність, гостинність, інтровертність, що виявляється в певній спрямованості на свій внутрішній світ, самозаглибленість, колективізм. На підставі здійснених досліджень гумор визначено як одну з основних рис, притаманних українському етносові. З огляду на зміст, стиль і умови написання роману, останній кваліфіковано як такий, що повною мірою репрезентує етнокультурні особливості українців, зокрема й притаманну їм рису – гумор, проаналізовано багатоманітні засоби їх вербалізації, які використовує автор: епітети, порівняння, фразеологізми, ряди контекстуальних синонімів та антонімів, енантіосемія.

Ключові слова: гумор, український характер, емоційність, етнокультура.

Помирчая С. В., Яценко М. А. Вербализация юмора как национальной черты украинцев по роману А. Ильченко „Казачьему роду нет перевода...”

В статье на материале романа А. Ильченко „Казачьему роду нет перевода, или же Мамай и Чужая молодница” рассматривается вопрос о проявлении юмора в жизни украинцев, как одной из главных черт этнического характера. В историко-культурном аспекте рассматриваются основные этнокультурные черты украинцев, такие, как свободолюбие, патриотизм, эмоциональность, чуткость, чувственность, сентиментализм, лиризм, юмор, артистичность, культ женщины-матери, религиозность, толерантность по отношению к другим народам, терпимость, индивидуализм, трудолюбие, гостеприимство, интровертность, самоуглубленность, коллективизм. На основе осуществленных исследований юмор определяется как одна из ведущих черт, характерных для украинского этноса. С учетом содержания, стиля и предыстории написания романа, последний определяется как в полной мере отображающий этнокультурные особенности украинцев, в том числе и присущую им черту – юмор, осуществляется анализ синонимических рядов, лексико-семантических групп, вербализирующих в романе эту черту.

Ключевые слова: юмор, украинский характер, эмоциональность украинцев, этнокультура.

Pomircha S. V., Iatsenko M. O. Humor as a National Ukrainian Feature's Verbalization in the novel by O. Ilchenko “Kazatskomu rodu nema perevodu...”

The current article gives consideration of humor display in the life of the Ukrainian as one of their ethnic characteristics, namely love of freedom,

patriotism, emotionality, sensitivity, sensuality, sentimentalism, lyricism, humour, artistry, cult of motherhood, religiousness, tolerance to other nations, individualism, diligence, hospitality, introvertness, which shows in certain direction in inner world, selfdeepening, collectivism, which are studied in historical-cultural aspect on the material of the novel by O. Ilchenko "Kazatskomu rodu nema perevodu..." Taking into account content, style and background of the novel's creation, it is defined as the one, fully depicting ethnocultural peculiarities of the Ukrainians, including humor. Through the speech of the narrator not only peculiarities of the Ukrainian humour, but also moral values of the Ukrainians are presented. Markedness of the studied novel by general humorous spirit is unquestionable, that is why considerable place is given to the lexical means denoting joy, high spirits, laughter, that gives grounds to consider the novel as an example of laugh culture of the Ukrainians. The whole range of peculiarities and characteristics of Ukrainian laughter is revealed by epithets as homogeneous attributes, neat proverbs, mocking expressions, surnames, folklore similies, gradation of contextual synonyms, antonyms denoting joy and grief in one and the same context, used by the author. The investigation is carried out through the analysis of varied means of humour verbalization used by the author: epithets, similies, groups of contextual synonyms and antonyms, enantiosemy on the material of the novel.

Key words: humor, Ukrainian character, emotionality, ethnoculture.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Лєснова В. В.

В. В. Посмітна (Харків),
О. В. Ябурова (Слов'янськ)

УДК 811.161.2'42

**КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ
ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ЗАХИСНИКА
В ДИСКУРСІ ВІЙСЬКОВИХ І ПРАВООХОРОННИХ
ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ**

У ХХ – ХХІ ст. перед громадськістю постала проблема впливу мас-медіа на свідомість людей, створення можливостей через засоби масової інформації (ЗМІ) керувати поведінкою широкого загалу читачів. Вплив ЗМІ здійснюється за допомогою мови, отже, ця соціальна та психологічна проблема не може бути всебічно досліджена без аналізу особливостей мови мас-медійного простору.

Мовознавці активно вивчають мовний вплив у мас-медійному дискурсі [Иссерс 2008; Пелепейченко 2011; Почепцов 2005; Різун 2008 та ін.]. Дослідники зосереджуються переважно на закономірностях і